

تعریف، منابع و هدف؛ مؤلفه‌های تعیین‌کننده دینی بودن مطالعات دین‌شناختی

در علوم انسانی و مطالعات دین، نظیر فلسفه دین، جامعه‌شناسی دین، روانشناسی دین و ... اگر تعریف، منابع و هدف محقق مورد قبول و سازگار با دین باشد، هر نتیجه‌ای که حاصل شود و حتی بر فرض این‌که به نظریه غلطی به لحاظ علمی و نظری برسد، می‌توان گفت که نتایج آن ضددین نیست.

در علوم انسانی و مطالعات دین، نظیر فلسفه دین، جامعه‌شناسی دین، روانشناسی دین و ... اگر تعریف، منابع و هدف محقق مورد قبول و سازگار با دین باشد، هر نتیجه‌ای که حاصل شود و حتی بر فرض این‌که به نظریه غلطی به لحاظ علمی و نظری برسد، می‌توان گفت که نتایج آن ضددین نیست.

رمضان علی‌تبار فیروزجایی، استادیار پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی و مدیر گروه منطق فهم دین این پژوهشگاه، در گفت‌وگو با خبرگزاری بین‌المللی قرآن (ایکنا)، با بیان نکاتی در باب دین‌شناسی و فرصت‌ها و آسیب‌های نوع علمی و تجربی آن، ضمن تأکید بر لزوم مشخص شدن تلقی و تعریف ما از دین و علم، برای ارزیابی و تعیین جایگاه مطالعات دین‌شناسانه‌ای که از سوی علوم درباره دین انجام می‌شود، اظهار کرد: ما همچنین باید مشخص کنیم که از یک سو منابع دین کدامند و معرفت دینی چیست و روش دستیابی به این معرفت و به تعبیر دیگر روش فهم دین چیست و از سوی دیگر روش معرفت علمی و منابع کشف و تولید علم کدام است.

دین محدود به نص نیست/ دین؛ حقیقتی برای سعادت بشر

علی‌تبار در تعریف دین بیان کرد: اگر بگوئیم که دین فقط همان کتاب و سنت است، آن را به نوشته‌های مکتوب یا نص محدود کرده‌ایم، در حالی که اکثر علما و مفسرین معتقدند که دین حقیقتی است برای سعادت بشر؛ حقیقتی برای زندگی و سعادت این دنیا و دنیای دیگر. بر این اساس یکی از راه‌های رسیدن به آن حقیقت و فهمیدن آن حقیقت، وحی نازل شده از سوی خدا و همین کتاب و سنت است.

مطالعه‌ای که یک ملحد در باب دین انجام می‌دهد خروجی‌ای الحادی دارد اما حاصل مطالعه جامعه‌شناختی یک دین‌شناس دیندار (تفاوتی نمی‌کند که مسلمان باشد یا مسیحی و یا یهودی)، حتی در صورت اشتباه بودن نتایج آن، یافته‌هایی دینی خواهد بود

ابزارهای فهم دین؛ تولیدکننده معرفت دینی

وی با اشاره به دیگر راه‌های دریافت این حقیقت عنوان کرد: یکی از راه‌ها عقل است؛ عقل به معنای عقل سلیم یا عقل کلی و نه عقلی که در غرب مطرح و با عنوان عقل معاش یا عقل ابزاری از آن یاد می‌شود. یکی دیگر از راه‌های فهم دین و معرفت دینی که همان منابع دین نیز ذکر می‌کنند، شهود و فطرت است و یکی از راه‌ها می‌تواند حس و تجربه یا همان عقل تجربی باشد.

مدیر گروه منطق فهم دین پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی با اشاره به این‌که با این بیان بسیاری از آن‌چه که ما به اسم علم می‌شناسیم، به معرفت دینی بدل می‌شود، اظهار کرد: اگر با روشی چندوجهی وحی، عقل کلی و تجربی و فطرت و شهود، در جهت سعادت انسان در کنار هم قرار گیرند، مسائلی که مطرح می‌شود و مباحثی که پدید می‌آید، ذیل معرفت دینی قرار می‌گیرد. به عبارت دیگر، اگر هدف سعادت انسان باشد، آن‌چه که در کل علوم انسانی و علوم تجربی و طبیعی داریم، زیرمجموعه دین قرار می‌گیرند.

علی‌تبار افزود: وقتی دین را حقیقتی بدانیم که راه‌های فهمیدن آن یا رسیدن به آن از طریق وحی و عقل کلی و تجربی و فطرت و شهود با همدیگر است و هدف آن سعادت و کمال انسان، آن‌گاه هر چه در هر کدام از راه‌های رسیدن به آن حقیقت یافت می‌شود یا به تعبیر دیگر، هر آن‌چه با هر کدام از ابزارهای دریافت آن حقیقت کشف می‌شود، اگر با هدفی مقدس منظور شود، فهمی از دین خواهد بود؛ یعنی روانشناسی دین یا جامعه‌شناسی دین هم با لحاظ شدن قیودی که ذکر شد، به یک مقوله و دانش دینی بدل می‌شوند و با دین فاصله نخواهند داشت.

وی افزود: اگر این علوم نگاهی بیرونی نداشته باشند، یعنی به سایر ابزارها و روش‌ها بی‌توجه باشند یا به هدفی که ذکر شد متعهد نباشند یا از منابع فهم دین فاصله داشته باشند و آن‌ها را لحاظ نکرده باشند، به جهت تهی بودن از مؤلفه‌های دینی، غیردینی خواهند بود که ممکن است سکولار، الحادی یا ضددین باشد.

مطالعه تک‌منبعی و تک‌روشی؛ از آسیب‌های مطالعات دین‌شناختی

علی‌تبار با اشاره به محدودیت منابع و روش در عموم مطالعات علمی فعلی در باب دین بر پرهیز از مطالعه تک‌منبعی و تک‌روشی دین تأکید کرد و گفت: جامعه‌شناسی دین، دین را به عنوان یک پدیده اجتماعی مورد مطالعه قرار می‌دهد و منشأ آن و کارکردش در اجتماع را بررسی می‌کند. حال اگر این مطالعه فقط از راه داده‌های تجربی اجتماعی صورت گیرد و فقط نگاه میدانی و نگاه تاریخی مطرح باشد، یعنی رجوعی به خود منابع دینی نشود و از دیگر منابع نیز به حد لازم بهره برده نشود، این مطالعه به جهت تک‌منبعی و تک‌روشی بودن آسیب‌زاست و نمونه آن همان چیزی است که در غرب مطرح بوده است که بعضاً دین در آن یا با نگاه تاریخی یا با نگاه میدانی و یا به عنوان یک پدیده در جامعه مورد مطالعه قرار گرفته است.

وقتی دین را حقیقتی بدانیم که راه‌های فهمیدن آن یا رسیدن به آن از طریق وحی و عقل کلی و تجربی و فطرت و شهود، با همدیگر، است و هدف آن سعادت و کمال انسان، آن گاه هر چه در هر کدام از راه‌های رسیدن به آن حقیقت یافت می‌شود و یا به تعبیر دیگر هر آن چه با هر کدام از ابزارهای دریافت آن حقیقت کشف می‌شود، اگر با هدفی مقدس منظور شود فهمی از دین خواهد بود

یافته‌های جامعه‌شناختی یک دین‌شناس دیندار، حتی در صورت اشتباه بودن دینی است

این محقق و پژوهشگر ادامه داد: این در حالی است که اگر کسی در حوزه جامعه‌شناسی دین فرضیه‌ای داشته باشد که مبانی آن به مبانی‌ای که معمولاً در مطالعه تجربی دین اخذ و به آن‌ها کفایت می‌شود، محدود نشده و آنچه از مبانی که در تعریف دین از منظری درون‌دینی منظور می‌شود، نظیر این که منبع و منشأ دین خداست و دین حقیقتی الهی و نه بشری است، مورد توجه قرار دهد و آن فرضیه را با چند روش مذکور یا ترکیبی از آنها اثبات کند، یافته‌های او در حوزه جامعه‌شناسی دین، حتی اگر اشتباه باشد دینی خواهد بود و قطعاً نتایج او با نتایج کسی که بنا بر تعریف، دین را نتیجه عقده‌های جنسی یا ترس لحاظ می‌کند متفاوت خواهد بود.

مدیر گروه منطق فهم دین پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی عنوان کرد: مطالعه‌ای که یک ملحد در باب دین انجام می‌دهد، خروجی‌ای الحادی دارد، اما حاصل مطالعه جامعه‌شناختی یک دین‌شناس دیندار فارغ از این که مسلمان، مسیحی یا یهودی باشد، حتی در صورت اشتباه بودن نتایج آن، یافته‌هایی دینی خواهد بود.

وی در این‌باره توضیح داد: ما درباره فتاوای مراجع تقلید معتقدیم که آن نظر دینی‌ای که درباره احکام می‌دهند و تکالیف افراد را مشخص می‌کنند، اگر درست باشد و به واقع همان چیزی باشد که خدا می‌گوید، دو اجر و پاداش تلاش و رسیدن به واقع را با هم دارد، اما اگر اشتباه رفته باشند و با وجود تلاش، حکم آنان کاشف از حکم خدا نباشد، باز تلاش آنان ارزشمند و مأجور و در عین حال نظر آنان یک مطلب دینی است و نظر یک مجتهد می‌تواند در چنین مواردی، یعنی حتی در صورتی که به واقع اشتباه باشد، البته نه از روی عمد و غرض و قصد منفی، مورد استناد قرار گیرد و حتماً لازم نیست بگوئیم که باید درست هم باشد تا دینی شود، چون آن دینی بودن به معنای درست بودن صد در صد نیست، همان‌گونه که یک متخصص جراح، وقتی که همه سعی و تخصص خود را به کار می‌گیرد و جراحی‌ای را انجام می‌دهد و اتفاقاً موفق نمی‌شود، کسی نمی‌تواند بگوید که تلاشی غیردینی و غیراخلاقی انجام داده است، بلکه تلاش او تلاشی دینی و اخلاقی دانسته می‌شود.

علی‌تبار افزود: در بحث علوم انسانی و مطالعات دین و نظیر فلسفه دین، جامعه‌شناسی دین، روانشناسی دین و ... هم به همین شکل است و اگر مبنا مبنایی دینی باشد و اهداف اهداف دینی باشد و محقق تعریف درستی از دین و علم داشته باشد - که در این صورت مبنا و اهداف او نیز درست خواهد بود - و از منابع و روش‌های مذکور به درستی استفاده کند، و به طور خلاصه اگر تعریف، منابع و هدف محقق مورد قبول و سازگار با دین باشد، به هر نتیجه‌ای که می‌رسد و حتی بر فرض این که به نظریه غلطی به لحاظ علمی و نظری برسد می‌توان گفت که نتایج او ضددین نیست.